

Μορφολογία της Νέας Ελληνικής

Ελληνική Γλώσσα και Γλωσσολογία ♦ Ακαδ. Έτος 2021-2022, Μάθημα 9

Σύνδεση με τα προηγούμενα

1. Διπλή άρθρωση
2. Γλωσσικό σημείο

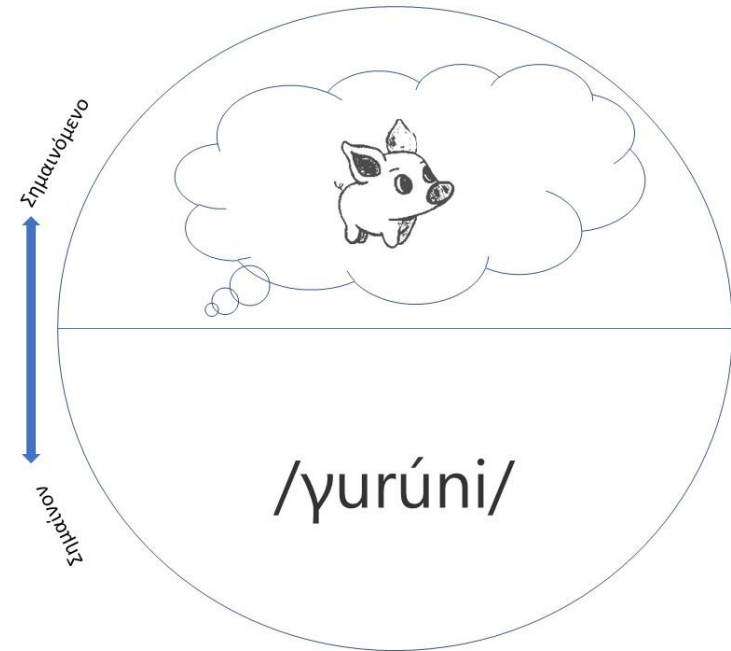
Διπλή άρθρωση

Στη διάλεξη για τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γλώσσας, είδαμε πως ένα από τα γνωρίσματά που τη διακρίνουν από τους κώδικες επικοινωνίας των ζώων είναι η «**διπλή άρθρωση**». Τι σημαίνει αυτό;

- ☐ Την ικανότητα των ανθρώπων να επικοινωνούν με γλωσσικά και παραγλωσσικά σύμβολα;
- ☐ Τον τόπο και τον τρόπο παραγωγής των συμφώνων
- ☐ Την παράλληλη ύπαρξη γραπτού και προφορικού λόγου
- ☐ Την ικανότητα να παράγουμε από έναν κλειστό αριθμό στοιχείων (ήχων) άπειρα στοιχεία (λέξεις)

Το γλωσσικό σημείο

Στη διάλεξη για το γλωσσικό σημείο, το ορίσαμε ως ένα στοιχείο της γλώσσας με σταθερή μορφή (σημαίνον) και σημασία (σημαινόμενο). Κατά τη γνώμη σας, ποιο είναι το μικρότερο κομμάτι της γλώσσας που έχει σταθερή σημασία και μορφή;

Τι είναι η μορφολογία

Η μορφολογία μελετά τα μικρότερα συγκροτήματα φωνημάτων που έχουν μια σταθερή σημασία στη γλώσσα (μορφήματα). Κάποια θέματα που εξετάζει είναι:

- α) ποια είναι τα μορφήματα μιας γλώσσας
- β) ποιος είναι ο ρόλος τους
- γ) τι διαφορετικές μορφές έχει κάθε μόρφημα και πότε εμφανίζονται
- δ) πώς τα μορφήματα συγκροτούν λέξεις

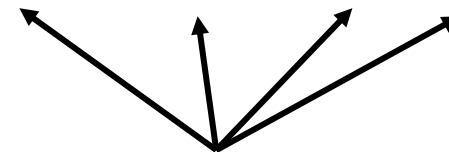
Μορφήματα και αλλόμορφα

1. Το μόρφημα
2. Μορφές
3. Αλλόμορφα
4. Ελεύθερα εναλλασσόμενες μορφές
5. Ομωνυμίες και συγκρητισμός

Μόρφημα

- Ένα συγκρότημα φωνημάτων που έχει **σταθερή σημασία** στη γλώσσα.
- Μια λέξη συχνά αποτελείται από **περισσότερα από ένα** μορφήματα.
- Στα ελληνικά είναι σπάνιες οι λέξεις με ένα μόνο μόρφημα (**μονομορφηματικές**)
- Ένα μόρφημα μπορεί να αποτελείται και από ένα μοναδικό φώνημα (**μονοφωνηματικό**).

{συν}{γραφ}{ε}{ας}

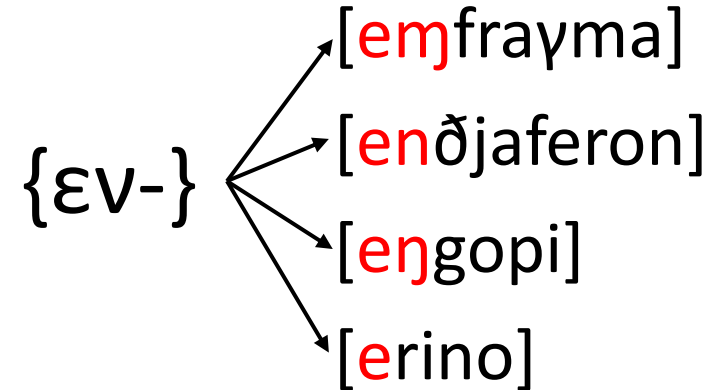

μορφήματα

Μορφές και αλλόμορφα

- Κάθε μόρφημα μπορεί να εμφανίζεται στη γλώσσα με περισσότερους από έναν τρόπους (μορφές).
- Αν οι μορφές αυτές δεν εμφανίζονται στο ίδιο περιβάλλον, τις λέμε αλλόμορφα.

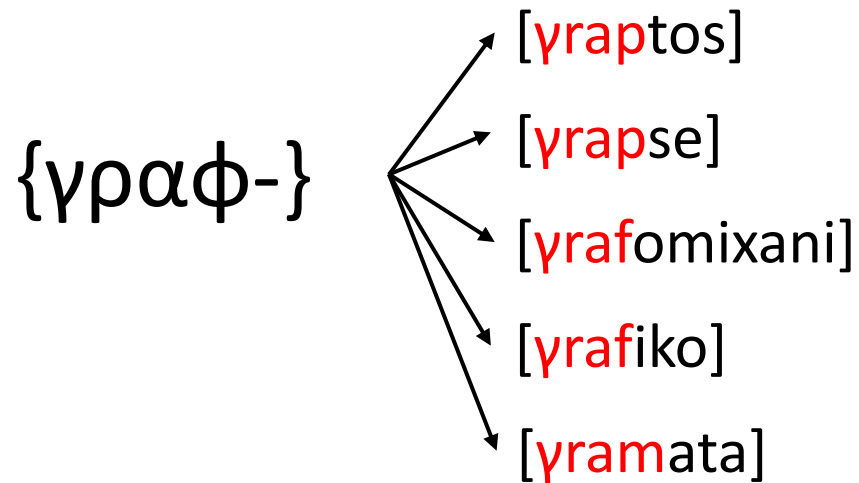
Αλλόμορφα του {εν-}

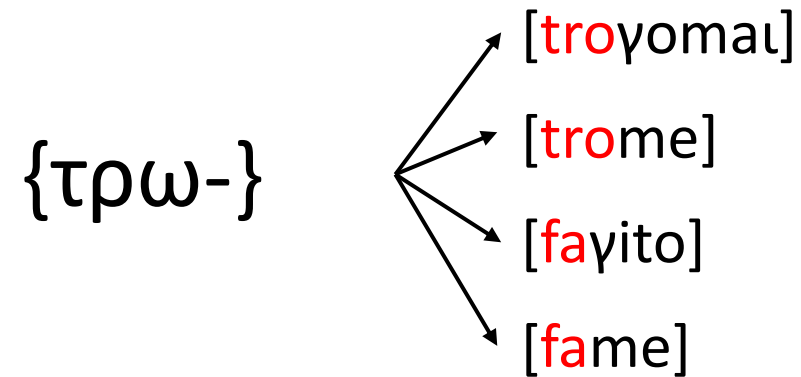
Στο γραπτό λόγο διατηρείται η ορθογραφία <ερ-> που αποτυπώνει μια ιστορική προφορά. Ωστόσο, συγχρονικά, το δεύτερο <ρ> δεν προφέρεται!

Αλλόμορφα

Ορισμένα αλλόμορφα
κατανέμονται ανάλογα με το
φωνολογικό περιβάλλον

Άλλα αλλόμορφα κατανέμονται
με άλλα (συν. **γραμματικά**)
κριτήρια

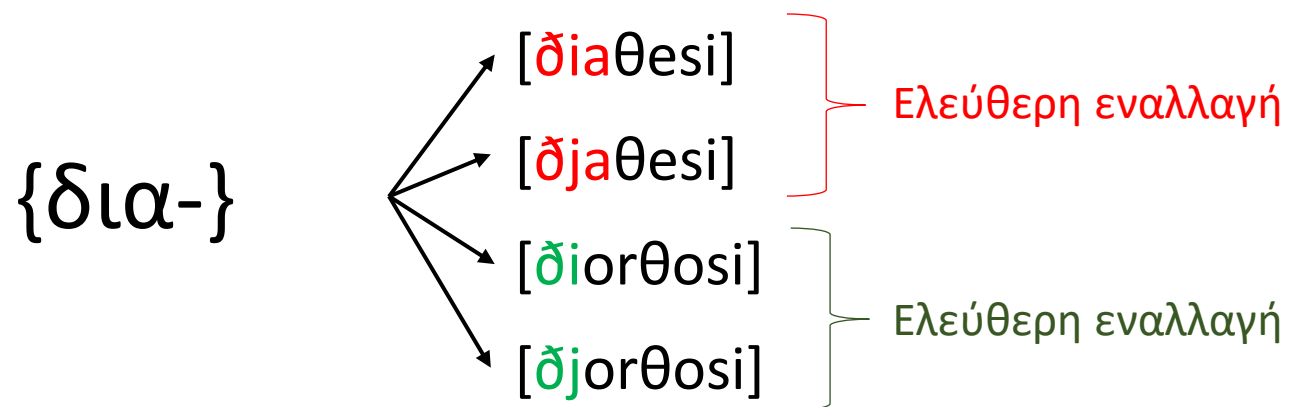

Ο τρόπος που τα μορφήματα «μοιράζονται» σε
διαφορετικά περιβάλλοντα λέγεται
συμπληρωματική κατανομή

Ελεύθερη εναλλαγή

Σε κάποιες περιπτώσεις, ένα μόρφημα μπορεί να έχει μορφές που εναλλάσσονται χωρίς να μεταβάλουν τη σημασία της λέξης.

Ομωνυμίες και Συγκρητισμός

- Ορισμένες φορές, δύο (ή περισσότερα) μορφήματα μπορεί να έχουν την ίδια μορφή. Οι τύποι αυτοί λέγονται **ομώνυμοι**. Αυτό που διαφοροποιεί τους ομώνυμους τύπους είναι η σημασία τους.

simmetria

kraksimo

- Μια ειδική περίπτωση ομωνυμίας είναι η σύμπτωση γραμματικών μορφημάτων με διαφορετική λειτουργία. Αυτή η περίπτωση λέγεται **συγκρητισμός**.
 - i ðjorismeni ekprosopi {αρσενικό, ονομαστ. πληθ.}
 - i ðjorismeni ekprosopos {θηλυκό, ονομαστ. ενικ.}
 - ti ðjorismeni ekprosopo {θηλυκό, αιτ. ενικ.}

Είδη μορφημάτων

1. Ανάλογα με την αυτοδυναμία
2. Ανάλογα με το σημαινόμενο
3. Ανάλογα με τη λειτουργία
4. Ανάλογα με τη θέση
5. Ειδικές περιπτώσεις

Διάκριση ανάλογα με την αυτοδυναμία

Ελεύθερα

- Ορισμένα μορφήματα αποτελούν ανεξάρτητες λέξεις:

και, σήμερα, σαν, μαζί

- Τα μορφήματα αυτά λέγονται **ελεύθερα**, και οι λέξεις που σχηματίζουν **μονομορφηματικές**.

Δευσμευένα

- Στα ελληνικά τα περισσότερα μορφήματα δεν εμφανίζονται αυτόνομα:

αγορ-ακ-ι, μοιρ-αζ-ομαι, χαρτ-ο-κουτ-ια

- Τα μορφήματα αυτά ονομάζονται **δεσμευμένα**.
- Συμβατικά, υιοθετούμε στη γραφή τους μια παύλα που δηλώνει πού γίνεται η δέσμευση.

Διάκριση ανάλογα με το σημαινόμενο

Λεξικά μορφήματα

Αναφέρονται σε κάποιο αντικείμενο, ιδιότητα, ενέργεια, κατάσταση που υπάρχει στον πραγματικό κόσμο / έξω από τη γλώσσα.

cipel-o

omorfça

treksimata

Γραμματικά μορφήματα

Αναφέρονται σε ενδογλωσσικές πληροφορίες (π.χ. γένος, αριθμό, πτώση, χρόνο, γραμματική κατηγορία)

cipel^o

omorf^{ça}

trek^{sim}ata

Διάκριση γραμματικών μορφημάτων ανάλογα με τη λειτουργία

Παραγωγικά

Κάποια γραμματικά μορφήματα
κατατάσσουν τη λέξη σε
γραμματικές κατηγορίες

trek**sim**o

grap**sim**o

fti**sim**o

sti**sim**o

Κλιτικά

Κάποια γραμματικά μορφήματα
προσδιορίζουν γένος, αριθμό,
πτώση κλπ.

trek**s**i

tre**ç**i

Τα κλιτικά μορφήματα αντιστοιχούν
στις καταλήξεις της παραδοσιακής
γραμματικής.

Διάκριση μορφημάτων ως προς τη σχετική τους θέση

- Σε κάθε λέξη υπάρχει ένα (σπάνια περισσότερα) κεντρικό στοιχείο, το θέμα.

αναπαλαίωση

- Πριν από το θέμα αναπτύσσονται προθήματα, και μετά από αυτό επιθήματα.

αναπαλαίωση

- Στα ελληνικά, τα προθήματα είναι πάντοτε παραγωγικά. Τα επιθήματα είναι είτε παραγωγικά είτε κλιτικά.

αναπαλαίωση

Ειδικές κατηγορίες μορφημάτων

Εκτός από τα προθήματα και τα επιθήματα, υπάρχουν και οι εξής σπάνιες περιπτώσεις μορφημάτων:

- Ενθήματα, που διακόπτουν ένα μόρφημα (π.χ. λαμβ-αν-ω)
- Ασυνεχή μορφήματα, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται συστηματικά άλλα (π.χ. ο γερμανικός αόριστος 'gefilmt', το επτανησιακό 'ελύσαμε')
- Πολυλεκτικά σύνθετα, που αποτελούνται από δύο ή περισσότερες λέξεις που συνεμφανίζονται με σταθερή σειρά και μορφή (π.χ., άρμα μάχης, κρεμ καραμελέ).

Ενδεικτικά παραγωγικά μορφήματα

1. Προθήματα
2. Επιθήματα (ρήμα)
3. Επιθήματα (ουσιαστικό)
4. Επιθήματα (επίθετο)
5. Επιθήματα (επίρρημα)

Κύρια προθήματα

- Τα κυριότερα Νεοελληνικά προθήματα είναι τα εξής:

✓ α- :	/a/ αδιόρθωτος	/an/ ανεπανάληπτη
✓ δυσ-:	/ðis/ δυσεύρετος	
✓ ευ-:	/ef/ ευτυχισμένος	/ev/ ευδιάθετη
✓ ξε-:	/kse/ ξεδιψάω	

- Από τα Αρχαία Ελληνικά έχουν κληρονομηθεί ακόμη τύποι όπως τα:

✓ ανα- :	/ana/ ανάπλαση	
✓ εκ-:	/ek/ εκφέρω	/eks/ εξέρχομαι
✓ συν-:	/sin/ συνέρχομαι	/si/ συρραξη (το διπλό ρ είναι αδιάφορο φωνολογικά)
	/siŋ/ συγγνώμη	/sim/ συμβουλές
✓ υπό-:	/ipo/ υπογράφω	/ip/ υπαστυνόμος

Προσοχή

- Στα Αρχαία Ελληνικά, η έννοια του παρελθόντος δηλωνόταν στα ρήματα με το πρόθημα {ε} (την αύξηση).

e-li-on

e-li-s-a

- Στη Νέα Ελληνική, η έννοια του παρελθόντος πραγματώνεται με αναβιβασμό του τόνου και τις καταλήξεις των ιστορικών χρόνων.

‘γραφane

‘εγραφαν

- Ο φθόγγος [e] που εμφανίζεται, σε ορισμένα μόνο πρόσωπα των παρελθοντικών χρόνων, για να διευκολύνει τον αναβιβασμό είναι μορφοφωνολογικό φαινόμενο και **αλλά για λόγους απλούστευσης** θα τον χαρακτηρίσουμε μόρφημα.

Ενδεικτικά επιθήματα παραγωγής ρημάτων

- ✓ **-(ι)αζ-** /az/ ταρ**άζ**ω /iaz/ νευρ**ιάζ**ω
- ✓ **-αιν-** (σπάνια -υν-) /en/ ομορφ**αίν**ω /in/ οξ**ύν**ω
- ✓ **-αρ-** /ar/ κλικ**άρ**ω
- ✓ **-ευ-** /ev/ μαγειρ**εύ**ω
- ✓ **-ων-** /on/ τελει**ών**ω

Ενδεικτικά επιθήματα παραγωγής ουσιαστικών

- -ει-: /i/ ληξιαρχείο
- -ισμ-: /ism/ ρατσισμός
- -ιστ-: /ist/ ρατσιστής
- -μ-: /m/ πνιγμός
- -ότητ-: /otit/ ποσότητα
- -οσυν-: /osin/ εμπιστοσύνη
- -τη-: /ti/ χορευτής
- -τηρ-: /tir/ οδοστρωτήρας
- -ών-: /ona/ ελαιώνας

Ειδικά παραγωγικά επιθήματα (ουσιαστικά)

- Επαγγελματικά

καφετζής, σερβιτόρος, συγγραφέας, ταβερνιάρης, γαλατάς

- Θηλυκά

λεκτόρισα, μαθήτρια, καφετζού, σωφερίνα

- Πατριδωνυμικά

Κεφαλλονίτης, Κερκυραίος, Δραμινός, Γιαννιώτης

- Υποκορισμός και μεγέθυνση

σκυλάκι, αγγελούδι, γατούλης, σκύλαρος, σπιταρώννα

Ενδεικτικά επιθήματα παραγωγής επιθέτων

- **-εν-:** /en/ παραμυθ^{έν}ιο
- **-ιατικ-:** /jatik/ Χριστουγεννι^{ιά}τικός
- **-ικ-:** /ik/ νομ^{ικ}ός
- **-ιμ-:** /im/ νόμ^{ιμ}ος
- **-ισι-:** /isi/ κατσικί^{ισι}ος
- **-σιμ-:** /sim/ υπολογί^{σιμ}ος
- **-τ-:** /t/ μαγειρευ^τός

Επιθήματα παραγωγής επιρρημάτων

- -α: /a/ όμορφ α
- -ως: /os/ βεβαί $\omega\varsigma$

Ξέχασα να
γράψω
«ενδεικτικά»;

Σχηματισμός λέξεων

1. Κλίση
2. Σύνθεση
3. Παραγωγή

Κλίση

Ο πιο απλός τρόπος που συνδυάζονται μορφήματα για να σχηματίσουν λέξεις είναι με την προσκόλληση ενός κλιτικού μορφήματος σε κάποιο λεξικό.

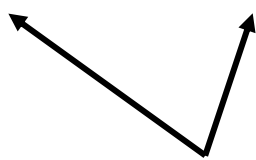
τρεχ-ω

παιδ-ι

Σύνθεση

Όταν συνδέονται δύο λεξικά μορφήματα, η διαδικασία λέγεται **σύνθεση**. Κατά τη σύνθεση, αναπτύσσεται συνήθως ανάμεσα στα συνθετικά ένα **συνδετικό στοιχείο** (σαν *ένθημα*).

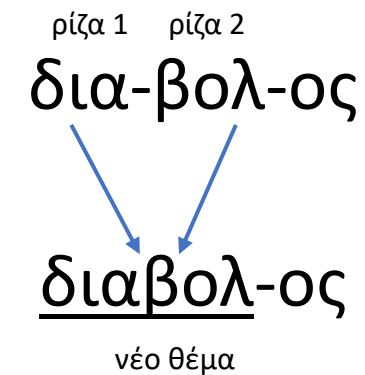
καρεκλ-ο-πόδαρ-α
μαρουλ-ο-σαλάτ-α
ανεβ-ο-κατεβ-αίν-ω

α' και β'
συνθετικά

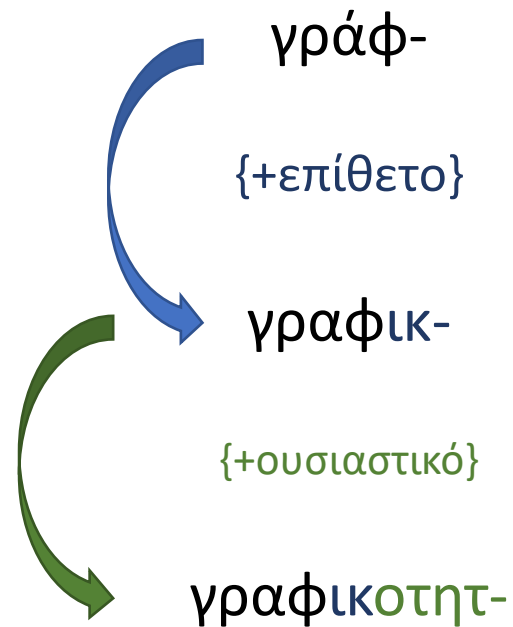
Σημασιολογικά αδιαφανή σύνθετα

- Σε κάποιες περιπτώσεις συνδυάζονται μορφήματα με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργούν μια νέα, διαφορετική, σημασία.
- Το νέο μόρφημα που προκύπτει έχει, ιστορικά, περισσότερες από μία **ρίζες**.
- Ωστόσο συγχρονικά λειτουργεί πλέον ως μια νέα, αδιάσπαστη, γλωσσική μονάδα.

Παραγωγή

- Όταν σε ένα λεξικό μόρφημα προστίθενται ένα ή περισσότερα παραγωγικά, διατηρώντας όμως τη βασική σημασία του πρώτου, τότε κάνουμε λόγο για **παραγωγή**.

Ανακεφαλαίωση Μαθήματος

Μορφήματα και αλλόμορφα

1. Το μόρφημα
2. Μορφές
3. Αλλόμορφα
4. Ελεύθερα εναλλασσόμενες μορφές
5. Ομωνυμίες και συγκρητισμός

Είδη μορφημάτων

1. Ανάλογα με την αυτοδυναμία
2. Ανάλογα με το σημαινόμενο
3. Ανάλογα με τη λειτουργία
4. Ανάλογα με τη θέση
5. Ειδικές περιπτώσεις

Ενδεικτικά παραγωγικά μορφήματα

1. Προθήματα
2. Επιθήματα (ρήμα)
3. Επιθήματα (ουσιαστικό)
4. Επιθήματα (επίθετο)
5. Επιθήματα (επίρρημα)

Σχηματισμός λέξεων

1. Κλίση
2. Σύνθεση
3. Παραγωγή

Λέξεις-κλειδιά

Μορφολογία

Μόρφημα

Αλλόμορφο

Πρόθημα

Επίθημα

Παραγωγικό μόρφημα

Κλιτικό μόρφημα

Γραμματικό μόρφημα

Λεξικό μόρφημα